

Милена Жикић
Фармацеутски факултет, Нови Сад
Катедра за Општеобразовне науке
milnazikic85@gmail.com
<https://doi.org/10.18485/rit.2021.19.35.7>

УДК: 316.662:27-051(560)“14/18“
94:336.22(560)“14/18“
94(=163.41)(560-89)“14/18“
Оригинални научни рад
Датум пријема: 9.10.2020.

ПОЛОЖАЈ ХРИШЋАНСКЕ РАЈЕ ПОД ОСМАНСКОМ ВЛАШЋУ

Резиме

Проучавајући положај хришћанске раје под Османском влашћу, желели смо да дамо ишио иошијунији увид у њен положај, као и њену улогу у Османском царсћиву. Јасно је, да је ширење Османској царсћива условило мењање начина живоиша, као и сћиаиуса сћиановнишћива. У шћако оћромном и силном Царсћиву нашли су се Срби, који се након ташења и последње наде за слободним живоишом суочавају са мно-обројним нећриликама и фискалним обавезама. Чесћо се исћиче да су Османлије вешћо корисћећи своју максиму шћио дуже и више владаићи освојеним иодручјем усћевали да од иокореној хришћанској народа извуку максимум иореза и шћио је мо-ћуће реално та разрежу. О обавезама раје ирема Османској држави иоворе четћири ируће дажбина: рајинске – новчане дажбине; земљорадничке – ироизводне дажбине; слободне дажбине и ванредне обавезе, којима је иосвећен раг.

Кључне речи: раја, ћизја, исћенца, десесћак, саларија, бадухава, девширма, аваризи диваније и шћекјалифи урфије.

Долазак Османлија на наше просторе најавио је другачији живот и положај становништва. Турски режим рачунао је на корисну употребу сваког човека у покореној земљи тј. да свако од подчињених доприноси било дажбинама било службом што бољем и ефикаснијем функционисању царства.¹ Покретачка идеја газа – свети рат против неверника хришћана – била је добро осмишљена, не би ли се покорени народ лакше подчинио освајачу. Није свако у Османском царству могао да ужива привилегије, као ни одређене повластице. Хришћани су у Османском царству представљали становништво другог реда и сходно томе нису били у могућности да у својој држави не буду поданици османском освајачу.

Жеља освајача, доласком на наше просторе, била је да што дуже и више влада, па је том циљу морао да прилагоди управу земље и организује на-

1 Самарцић, Турци, 32.

род, не би ли остварио своје намере и циљеве. Становништво је било оптерећено великим бројем пореза и намета у новцу или натури. Објективно гледано, живот под туђинском влашћу био је тежак свим турским поданицима.

Међутим, Османлије нису покушале у потпуности да преобразе локално становништво и да га отуђе од његове традиције, већ су му омогућили да задржи претходне институције и обичаје у зонама са широком аутономијом. Не треба заборавити да је ислам била религија која се није наметала већ нудила и била одређена само за одабране. Француски путописац Антоан Жефроа бележи: „Али, истако ипак он ирци и дозвољава да свако живи према своме закону и у својој вери, не иринуђујући никога да се своје вере одрекне или да је наустии. То чини да их не би изубио и довео до очајања, а осим истако ипаква иринуда је забрањена по њиховим закону.“² Чини се да би се са оправдањем могла прихватити и констатација Олге Зиројевић: „Шаролика река источњачкој живојиа која је ишла Цариградским друмом и, донекле, осталим важнијим иушевима кроз Србију, као да се није изливала из свој кориша.“³

Без сумње, различите фазе у освајању завршавале су се кобним последицама: бежећи испред освајача, становништво је напуштало своје традиционалне насебине, градови који су пружали отпор приликом освајања били су опљачкани, становништво побијено или одведено у ропство. Али периоди ватре и крви, били су кратког даха, а нови господари су се трудили да са тим што пре заврше. Њихов интерес је био да задобију наклоност побеђеног становнштва, да успоставе ред, као и услове за добро функционисање тимарског система и редовну наплату пореза.

Освајање српске средњовековне државе, који је обележен падом Смедерева 20. јуна 1459. године, наговестио је епоху туђинске власти. Од тог тренутка почела је борба српског народа за очување националног идентитета. Отпочела је нова етапа у животу Срба под измењеним политичким и административно-територијалним условима. Од тог тренутка, велики освајач желео је да утре пут себи и следбеницима у упрвљању државом. Временом османска власт је успела да својом дуготрајном владавином остави неизбрисиве трагове у свим подручјима живота, над великим делом наше земље.⁴

На територији средњовековне Србије и Босне Турци су затекли распрострањен земљишни посед у феудалном власништву и развијену структуру

2 *Београд и Србија у свисима француских савременика*, 290.

3 *Зиројевић, Србија* 53.

4 *Иста, Писани ирагови*, 39.

феудалног друштва. Освајачи су извршили одређене промене у погледу власништва над земљом. Први захват османске власти састајао се у томе што је она ликвидирала затечену варијанту феудалне својине над земљом и успоставила своје феудално власништво. Та власт је обрадиву сеоску земљу, као основно средство за производњу и најважнији извор прихода, прогласила миријском (*arazi miri*), односно добрима над којима врховна сопственост припада држави тј. владару. Након успостављања контроле над земљом она је затечене феудалне поседе попут проније, велика слободна имања у рукама хришћанских господара и нека манастирска земљишна добра, претворила у своје поседе.

Сви поданици на миријској земљи – државној земљи, који су се бавили производњом и плаћали дажбине добијали су назив раја. Тај назив означавао је све неповлашћене поданике турске државе који држе рајинску земљу и плаћају на њу рајинске таксе.⁵ У најширем значењу појам раје, било муслиманске или хришћанске, подразумевао је поданике произвођаче који су, за разлику од припадника војничке класе, плаћали дажбине. У ужем смислу рају су чинили земљорадници, на супрот градском становништву и номадима, који су имали другачији статус.⁶ Народ је примао разне обавезе у служби турске државе, обавезивао се да ће их како ваља извршавати и у знак признања потчињености освајачу плаћати годишњи данак.⁷ Француски путописац Антоан Жефроа о султановом тлачењу народа бележи: „...*иерейши народе њако великим намењима да им је немојуће да се икад поодину или пообуне.*“⁸ Раја је могла да буде и повлашћена. Овај статус је добијала обављањем било какве службе у корист државе попут дербенција, војнука, соколара и др.⁹

Рајетин је био дужан да плаћа велики број дажбина које се могу сврстати у четири групе: рајинске – новчане дажбине; земљорадничке – производне дажбине; слободне дажбине – ванредне обавезе.

Рајинске дажбине

Цизја или **харач** је био основни шеријатски порез који су у Османском царству плаћали одрасли немуслиманци. То је био лични порез, због чега се

5 Зиројевић, *Први векови*, 96.

6 Миљковић, *Турски феудални систем*, 539.

7 Самарџић, *Турци*, 32.

8 *Београд и Србија у сјисима француских савременика*, 290.

9 Зиројевић, *Први векови*, 96.

називао главарина тј. *царска главница*.¹⁰ Трећи назив коришћен је на просторима наше земље из разлога јер се убирао од главе. Ова дажбина представљала је симбол покорности поданика држави и њеним плаћањем признавала се врховна власт османског владара, а он је за то био дужан да им пружи сваку безбедност. Због тога су поданици султана називани зимије, тј. штићеници.¹¹

Харач је припадао директно владару тј. државној благајни. Царску главницу је плаћао сваки здрав и за рад способан Србин који је у Османском царству имао пасивну улогу, односно није обављао војну или помоћну војну службу. У случају да је његова улога у Османском царству била активна у домену војне власти био је ослобођен плаћања цизје. Ослобођење од цизје стичало се посебном одлуком владара и од тог тренутка стицао се статус аскера. Цизја је обавезивала на поданичку покорност и износила око једног дуката.¹² Основна разлика између пореског положаја муслиманске и немуслиманске раје почивала је на систему личних дажбина и била једна од дажбина која је указивала на конфесионалне разлике поданика царства. Висина цизје нагло се повећала на подручју Косова и Метохије после 1577. године.¹³

Најстарији податак о висини цизје који је убележен у дефтеру Смедеревског санџака односи се на 1476. годину.¹⁴ Према запису Константина Михаиловића из Островице, „Хришћани... дају цару данак на сваку годину од сваке главе по четиргесет асџири. Четиргесет њих чине један златник.“¹⁵ Удовичка домаћинства давала су цизју у умањеном износу.¹⁶ Постоје примери да се цизја прикупљала по систему цизје – куће тј. да се порез прикупљао од више кућа. Термин авариз-кућа обухватао је 3-15 кућа различитог имовинског стања на које је била разрезана једна обавеза.¹⁷ Село Брест, припадало нахији Ваљево, давало је на име главарине 900 акчи.¹⁸

Друга новчана дажбина коју су плаћале старешине хришћанских домаћинства спахији јесте *испенца* – спахијска главница. Испенца је била еквивалент за низ радних тлака односно, обавеза. Ова обавеза није се односила

10 Другачији поглед на главарину и њено убирање види: Фотић, *Два џрилоја из историје Срема*, 139-141.

11 *Београд и Србија у сјисима француских савременика*, 652, н. 1.

12 Зиројевић, *Први векови*, 96.

13 *Исио*.

14 Миљковић, *Смедеревски санџак*, 221.

15 *Лањичарове усјомене*, 165.

16 Зиројевић, *Србија*, 21.

17 Фотић, *Два џрилоја из историје Срема*, 140.

18 Миљковић, *Ваљевски крај*, 154.

на крајње сиромашне, слепе, хроме и остале социјалне случајеве који нису у могућности да је плате. Удовичка домаћинства давале су испенцу у умањеном износу.¹⁹ Висина ове дажбине за старешине пуних домаћинстава, током друге половине XV и прве половине XVI века, за становништво Смедеревског санџака износила је 25 акчи. Удовичка домаћинства плаћала су ову дажбину у износу од 6 акчи.²⁰

спахији (велепоседник) су припадале и друге рајинске новчане дажбине; дажбина за повртњак у оквиру окућнице, за евенке грожђа, за кола дрва и сена. Уколико су на тлу тимара постојали млинови за брашно или пиринач или ваљалице за сукно, спахија је имао право на убирање дажбина од целогодишњих или полугодишњих млинова.²¹

Још неке новчане обавезе које су се односиле на ситну стоку – свиње, овце и козе хришћани су били дужни да плаћају. Тако на пример: на две свиње плаћала се, у почетку, једна акча, да би крајем XVI века она износила две акче од сваке свиње и ова дажбина називала се свињарина. На неким местима временом је дошло до опадања свињогојства, какав је случај био на Косову и Метохији, због помуслимањивања насеља.²² Подаци сачувани за ваљевски крај говоре о плаћању намета на свиње.²³ Још једна дажбина била је *resmi-i* Војик, божићни ресум, и плаћала се за једну заклану свињу уочи овог хришћанског празника. Жировнина је била дажбина коју се плаћала за свиње које су биле на жирењу преко целе године.²⁴

Овчарина је била дажбина која се плаћала на гајење оваца. У доба Мехмеда II она је износила једну акчу на три овце²⁵ да би након Мехмеда, дакле током XV и XVI века износила једну акчу на две овце. Торовнина је била дажбина која се наплаћивала по стаду оваца, сматра се да је бројало око 300 грла. Висина ове дажбине кретала се од 3 до 5 акче.²⁶ Временом је подручје Косова и Метохије, у последњим деценијама XVI века, претворено у велики пашњак. Сходно томе, вуна и кожа постали су косовски извозни артикли. Призрен је извозио вуну у Аустрију преко Београда.²⁷

19 Иста, *Турски феудални систем*, 540.

20 Иста, *Смедеревски санџак*, 222.

21 Бојанић, *Ниш*, 111.

22 Зиројевић, *Први векови*, 80.

23 Миљковић, *Ваљевски крај*, 157.

24 Иста, *Турски феудални систем*, 541.

25 Зиројевић, *Први векови*, 80.

26 Миљковић, *Турски феудални систем*, 541.

27 Зиројевић, *Први векови*, 81, Тричковић, *У сусрећ најтежим искушењима*, 124.

Такође, порез се плаћао и на козе. Висина пореза износила је на три козе, најпре, једна акча, затим се иста сума плаћала на две козе, док је крајем XVI века свака овца изнад годину дана подлегала плаћању једне акче.²⁸

Земљорадничке дажбине

Поред новчаних дажбина раја је била дужна да даје и дажбине од приноса са земље, које се на основу тога називају земљорадничким. Основне земљорадничке дажбине су десетина и саларија. Сама реч десетина представља десети део летине, док саларија представља дажбину на житарице и ширу, њен износ је био 1/40 мада је често варирао, па је могао износити 1/30 или 1/33.²⁹ Навешћемо село Брест које је припадало Ваљевској нахији, иначе најстарије село у ваљевском крају, према попису из 1528. године највећи део дажбина давало је у житарицама и то: 25 лукана пшенице, 98 лукана јечма, 80 лукана зоби, 55 лукана сумјешнице и 55 лукана проса. Дажбине на житарице износиле су 78% укупног намета од села. Према наведеном попису раја је у Ваљевској нахији давала ушур од житарица у износу од 1/7 до 1/8 укупног приноса.³⁰ Према Константину Михаиловићу: „хришћани дају својим ѿсѿодарима... десетѿак чѿѿаве своје летѿине.“³¹ На косовском подручју³² ушур се кретао од 1/7 до стварне десетине производа и обухватао је житарице, поврће, воће и ширу.³³ У босанској канун-нами из 1565. године пише: *раја ѿрѿеба да донесе своју десетѿину и саларију у амбар села.*³⁴

Натурална давања изразито су била повољна за сељака. Разлози су били вишеструки: један од њих је слободно располагање вишком производа, након измирења обавеза према спахији, како за подмирење сопствених потреба тако и за продају на слободном тржишту. Дакле, сам сељак је могао да одреди када ће робу пласирати на тржиште и колику ће количину продати. Овакав облик давања био је доминантан у другој половини XV и првој половини XVI века у нашој земљи. Међутим, прелазак на натурална давања повлачио је унапред наведене предности и обавезивао рајетина да своју робу

28 Ista, *Srbija*, 38.

29 Миљковић, *Турски феудални систем*, 540.

30 Иста, *Ваљевски крај*, 154-155.

31 *Јањичарове усѿомене*, 165.

32 Становништво овог подручја плаћало је још две врсте пореза: *ѿѿљачину* и *баци ѿрѿлазину*, који се приближно не објашњавају.

33 Зиројевић, *Први векови*, 97.

34 Ђурђев – Васић, *Јуѿословенске земље*, 63.

пласира на тржиште не када сам одреди моменат, већ када је дужан да пре-
да спахији одређени део дажбине.³⁵

Обавезе раје према спахији:

1. сељак је био дужан да сагради житницу спахији, али не и кућу
2. да превезе спахијин десетак до његовог амбара или до пијаце, уколико она није даља од једога дана путовања
3. покоси ливаду спахији, али не и да сено пребаци у његову шталу
4. уколико би дошао спахија у село, сељак је био дужан да му пружи тродневно гостопримство, као и да се стара о његовом коњу.³⁶

У оквиру групе земљорадничких дажбина спадале су и новчане дажбине: дажбина од баштина, траварина, пчеларина и млинарина. Евлија Челеби пролазећи кроз Ниш записује: „спицијалитет су им мед из кошнице.“³⁷ У Призрену је постојала и главна вага за продају меда. Такође се на подручју ове нахије бележи и такса од медовине.³⁸ У зворничкој канун-нами из 1548. године пише: *нека се на местима где има травњака узме десетина од траве, а на местима где нема травњака нека се не тражи нишија. Такође се као десетина од меда узима једна кошница на 10 кошница, а кад их је мање од 10, на кошницу се узима 1,5 акча. Од млина који ради преко целе године узима се 30 акчи, од онога који ради мање 15 акчи. Порез на млин узима се кад ново жиће дође у млин, а десетина од меда у почетку августа.*³⁹

О распрострањености гајења пчела сведоче високе дажбине које су поједина села давала на кошнице какав је био случај у ваљевском крају слично, као и у другим деловима Смедеревског санцака.⁴⁰ Од кошница је узиман стварни десетак на подручју Косова и Метохије.⁴¹

Слободне дажбине

Још једна врста пореза која је падала на терет хришћана била је бадухава која је обухватала групу прихода независних од земље и људи. Бадухава је обухватала више новчаних дажбина, новчаних казни, глоба и такса. Сачињавала је младарина, тапијске таксе, *gesti-dim*, дажбина коју плаћа лице које дође код неког тимарника, борави на његовом тимару извесно време, а

35 Миљковић, *Смедеревски санцак*, 224-225.

36 Иналдик, *Османско царство*, 175.

37 Челеби, *Путопис*, 64.

38 Зиројевић, *Први векови*, 81.

39 Ђурђев – Васић, *Југословенске земље*, 61-62.

40 Миљковић, *Ваљевски крај*, 156.

41 Зиројевић, *Први векови*, 97.

не спада у његову рају, као и читав низ других обавеза.⁴² Села са малим бројем становника, која су давала мале суме на име пореза, плаћала су и најмањи износ бадухаве, док је код већих села висина пореза зависила од економске снаге самог села и пописивача.⁴³

Ванредне обавезе

У обавезе према држави спадао је читав низ ванредних и обичајних намета под називом аваризи диваније и текјалифи урфије, којима је била задужена обична раја. Ово је била једна врста државних пореза и намета која се плаћала у ратним временима и служила за надохнаду ратних тј. државних издатака.⁴⁴ Ова дажбина временом је постала редовна тако да није имала статус ванредне обавезе.

Обавеза која је најтеже падала свим хришћанским поданицима била је девширма, односно, данак у крви. Институција данка у крви представља камен темељац Османске државе. Обзиром да почива на хришћанској мушкој деци која су чинила окосницу јањичарског корпуса, овој обавези се полага велика пажња. Порта је девширму сматрала ванредним наметом на рају и њом није било обухваћено домаће муслиманско становништво. Деца су прикупљана сваке треће до седме године, зависно од потреба.⁴⁵

Прикупљањем младића међу султановим поданицима девширмом,⁴⁶ данком у крви, обезбеђивана је главнина робова. Бити султанов роб у османском друштву је значило част и привилегују и чињеница је да превод речи „кул“ речју „роб“ наводи на погрешан пут, најбољи пример је чињеница да су у Османском царству мајке и учитељи османских султана обично били робовског порекла. Мурат II се према својим робовима односио као према браћи.⁴⁷

- Извори прибављања робова:
- У 14. веку робови су претежно били ратни заробљеници – према шеријату, петина од укупног броја ратних заробљеника постојала је султаново власништво – *џенцик*

42 Миљковић, *Смедеревски санџак*, 226, са посебним освртом на н. 664.

43 *Исџо*, 227.

44 *Исџо*.

45 *Исџорија*, 204.

46 **Девширма**: данак у крви; прикупљање хришћанске деце ради њиховог припремања за положаје на двору, у администрацији или у капукулу, војним формацијама; дечак узет на тај начин.

47 Иналџик, *Османско царство*, 136.

- Деца аристократских породица из новоосвојених земаља довођена су на Порту као таоци
- Робови су прибављани и на трговима по принципу куповине
- У 15. и 16. веку главнина робова је обезбеђивана девширмом.⁴⁸

У 16. веку, када је требало прикупити данак у крви, султан је ферманом именовao по једног опуномоћеника и јаничарског официра за сваку област. Под надзором локалног кадије и спахије, комисија је у сваком селу сазвала сву мушку децу између 8 и 20 година старости, заједно са њиховим очевима и потом се приступило избору деце за османску државу. Приликом девширме Турци су бирали за будуће јаничаре⁴⁹ и дворску послугу само најбоље дечаке и младиће племенитог порекла.⁵⁰ Француски путописац Антоан Жефроа о јаничарима у оквиру сараја бележи: „*све су то робови султанови, и сви деца хришћана... речени јаничари имају четвори до осам асири дневно*..⁵¹ Девширма се искључиво односила на децу хришћанских сеоских житеља, који су се бавили земљорадњом, док су градска деца јединчад изузимана. Комисија је у списак уносила име и опис сваког детета, а дечаке у групама до 100-150 слала јаничарском аги у Цариград. Од девширме су били изузети јединци да земља не би запустела, градска деца, као и дечаки који су имали важна полувојна задужења.⁵²

Стефан Герлах, немачки теолог и путописац, пролазећи кроз наше крајеве 1577. године је записао: „хришћани жене своје осмогодишње или деветогодишње синове, да би их заштитили од данка, јер ожењени мушкарци нису узимани.“⁵³ Многи родитељи су из страха, своју децу тј. синове одводили у планину. У пограничним крајевима долазило је до пребегавања угрожених породица на територију суседне државе. Поједини родитељи су своју децу сакатили, понеке мајке су деци исписивале крст на челу или руци соком отровне траве, који би оставио ожиљак.⁵⁴ Француски путописац Жак Гасо – Дилоар описујући данак у крви наводи: „*Ниједан отац не би се усудио да склони било једно од своје деце, јер их ништа не може сакрити од истреживања које се врши, и отац је приморан предати тело и душу свој*

48 *Историја*, 122.

49 Назив јаничар је сложеница од речи **јени**, нови, и **чери**, војска – **нова војска**, Београд и Србија у списима француских савременика, 693.

50 Самарџић, Турци, 26.

51 Детаљније о јаничарима види: Београд и Србија у списима француских савременика, 277-278.

52 Миљковић, Смедеревски санџак, 302-303.

53 *Историја*, 204.

54 Самарџић, Мехмед Соколовић, 19.

сина у срамно ројсџиво за које зна да је одређен. Нежна љубав која би ја навела да сакрије [дејте] под изговором да није љу или да је болесно изложила би ја великим новчаним или шелесним казнама, ја, каикада, и смртии.“⁵⁵ И поред отпора на извршење ове тешке обавезе⁵⁶ већина породица, нарочито сиромашних је прихватала девширму, јер је одабир једној бројнијој и сиромашнијој породици обезбеђивао одређени друштвени успон, а можда чак и бољу судбину. Девширма се могла избећи, али због одређених привилегија се прихватала. Треба имати у виду да су Турци девширмом тј. одузимањем способних младића, одузимали снагу српском народу, док су на другој страни формирали пробрану војску, која је представљала потенцијал за будуће званичнике Царства, и пунили дворане сараја.⁵⁷

Младићи су, након одабира, у Цариграду пролазили кроз три селекције.

I – селекција - Доласком у Цариград младићи су превођени у ислам и приликом првог одабира, они који су мање обећавали похађали би вишегодишњи курс који је водио у јаничарски корпус, тј. султанову пешадију. Међутим, док не стасају за јаничарске корпусе, по цени од 1-2. дуката, њих су унајмљивали турски сељаци из Анадолије где су дечаци учили турски језик и обичаје, не би ли на тај начин што брже заборавили завичај и породицу.⁵⁸ Страни путописац Дилоар је забележио: „Пошио овај владар изврши смошру, задржава у двору оне које смашра да имају више сисобносии за бољу службу, а остале, које смашра несисобним предаје, преко јаничарској аје, шројици или четворици службеника, који се сшарају да их сшаве у чију службу или у куће шурских сељака који их науче да говоре [шурски], да раде земљу и обделавају вршове и башше....“⁵⁹ Затим, су били подвргнути физичким пословима путем којих су могли ојачати. На крају, војнички су обучавањани међу јаничарима, да би постали део корпуса.⁶⁰

Најобдаренији, па самим тим и најбољи, бирани су за **ичоглане**,⁶¹ пажеве на Порти, понекад је избор вршио и сам султан. Ичоглани су потом упућивани на двор у Цариграду или Једрену, где су стицали посебно образовање од стране дворских учитеља. Први циклус образовања трајао је од 2 до 7 година. У току целокупног образовања били су под строгом дисципли-

55 *Београд и Србија у сисима франсуских савременика*, 309.

56 Детаљније о насиљима приликом скупљања данка у крви, девширме, види: *Београд и Србија у сисима франсуских савременика*, 311-312.

57 Самарцић, *Турци*, 27.

58 Иналдик, *Османско царсџиво*, 123.

59 *Београд и Србија у сисима франсуских савременика*, 310.

60 Самарцић, *Мехмед*, 23.

61 **Ичоглан**, дечак узет данком у крви, изабран за пажа и школован на двору.

ном и надзором коју су спроводили **бели евнуси - Ак-аје**. Француски путописац Франсоа Савари де Брев записао је: „Имају наставнике који их уче њиховом веровању, законима, обичајима, нарочито пошљиношћу коју дуго-ју претходствљенима, као и другим вештинама, свакој према његовој склоношћу. Они остају седам година тако зашворени да би их добро научили.“⁶² Живот на двору био је организован на дневном нивоу. Будили су се, спавали, хранили, одмарали и забављали у утврђено време, није им било допуштено да разговарају кад зажеле и где зажеле, забрањивано им је да говоре са светом ван двора. Мотрило се на сваки њихов поступак, а за повреду правила кажњавани су, зависно од престапа, укором, батинањем по табанима, истеривањем или смртном казном.⁶³

II – селекција тзв. **чикма** – најспособнији из прве групе ступали су у службу једног од два, односно три, одељења у султановом двору, у Више и Ниже одаје. У **Хазине** (благајна) особље је чувало султанове драгоцености и бројало око 60. пажева; **Тилер** (остава) је обухватала 30. пажева, а особље је припремало храну за султана и служило; **Сеферли ода** (ратна одаја), основана је на почетку 17. века, чиниле су је слуге које су помагале султану при купању, као и бербери, музичари, певачи и чинило је 134. човека. Сви најспособнији младићи „одабрани“ током друге селекције настављали су образовање још четири године и истовремено се обучавали у руковању луком и стрелом, у мачевању, рвању и бацању копља. Сваки од њих је учио занат или уметност са склоношћу за коју је показивао таленат. Сви који су испољили дар за верске науке спремали су се за свештенички позив, док су дечаци обдарени за вештину писања усмеравани чиновничком послу. Тако је на пример велики градитељ Османског царства Синан, пореклом Грк, доведен данком у крви као дечак у Цариград, захваљујући архитектонском одељењу Сараја, постао главни градитељ и творац многих здања широм Царства, међу које се убрајају и ремек дела џамије Сулемнанија у Цариграду и Слимнија у Једрену. Из дворске школе су излазили не само војници, већ и уметници. Они који нису ступали у неку од наведених одаја прикључивани су одредима капукулу⁶⁴ – коњице.⁶⁵

III – селекција након службовања у некој од одаја, пажеви су поново били подвргнути селекцији и најспособнији су прелазили у **Личну ода-**

62 *Београд и Србија у свисима франуских савременика*, 311.

63 *Иналдик, Османско царство*, 124.

64 Капукулу „роб Порте“, лице узето данком у крви или роб који служи у војсци, администрацији односно на двору.

65 *Иналдик, Османско царство*, 125, 136, 137.

ју, док би остали ступали у султанову коњицу. Пажеви из Личне одаје непосредно су се старали о султану, бринули се о његовој хигијени, оружју и смењивали се на ноћној стражи. Пажеви су у Личној одаји били унапређивани у звање старије аге именовани су за провинцијске намеснике, за управнике појединих служби у Спољњем двору, или су постајали команданти у јаничарком корпусу или у султановој коњици.⁶⁶

Сви пажеви нису чекали исти број година да би из једног прешли у друго одељење. То је било условљено њиховим узрастом, показаним способностима и подршке коју су на двору нашли. У просеку је требало да прође 15 година да би један паж добио одређено звање.⁶⁷

Старешина личне одаје био је Хас-ода-баша, који је истовремено био најближи султану и никада се од њега није одвајао. Сулејманов хас-ода-баша био је Ибрахим, који је захваљујући великом поверењу постављен на највиши положај, велики везир. Иначе, Хас-ода-баша заузимао је друго место у Личној одаји и следио је одмах након капу аге,⁶⁸ главног белог евнуха, који је руководио ак-агама, надлежним за спровођење дисциплине над ичогланима.⁶⁹ Према речима једног ичоглана циљ оваквог образовања био је да се изгради савршен ратник, државник, веран муслиман, човек од пера, врсни говорник и беспрекорни следбеник султанових наређења.⁷⁰

Француски путописац Антоан Жефроа дајући приказ султановог сараја описује образовање и положај ичоглана: „У овоме сарају се подиже отприлике око пет стотина младића у добу од осам до двадесет година, које речени султан⁷¹ даје да се образују и васпитају како у књизи тако и у оружју; нарочито наређује да науче читати и писати, да знају њихов закон, јахање, стрељање и друге вештине рата и књиге, према склоности и привржености коју покажу. Одређени су да их обучавају стари талисмани, доктори у њиховим законима... и не излазе никада из реченога сараја све док султан не утврди да су у добу да могу служити и бити употребљени на дужностима и у службама. Тада их производи у спахиоглане или силахдаре или у друге службе и звања према томе како нађе да задовољавају или како хоће да неке од

66 *Исџо*, 126.

67 Самарџић, *Мехмед*, 24-25.

68 Капу-ага, главни надзорник и султанов опуномоћени заменик у целом Сарају. Он је султану давао препоруке за сва наименовања и унапређења на Порти био његов повереник у свим државним пословима. Међутим, временом са порастом утицаја жена у Сарају, **ага харема**, црни евнух харема, све више се осамостаљивао и поседовао већу моћ од капу – аге.

69 Иналџик, *Османско царство*, 125.

70 *Исџо*, 124.

71 Реч је о Сулејману Величанственом тј. Законодавцу (1520-1566).

њих фаворизује. Они су у реченом сарају распоређени у десетине, и над сваком десетином стоји један монах назван капиоглан; огли или оглан на њиховом језику значи „дете“. Они спавају у једној дворани, одвојени један од другог, умотан сваки у једну склавину, а то је вунено ћебе са дугом длаком. Њихови монуци спавају у средини речене дворане која је преко читаве ноћи осветљена великим свећама и упаљеним лампама⁷²

Основни циљ школовања био је да се код полазника развије слепа послушност и оданост султану. Султан је пружао ичогланима најбоље образовање, док су они заузврат њему дуговали недвосмислену верност, тј. слепо и без поговора били су дужни да се повинују султановој вољи и наређењима. Да би се то постигло коришћена су сва средства не би ли се тај идеал усадио у младиће и не би ли на тај начин били припремљени за заузимање највиших положаја у Царству. Младићи су одгајани у вери да онај ко служи султану стиче највећи благослов. Сви ти дечади раскидали су све везе са својом прошлошћу. Пажеви су настојали да се својом интелигенцијом и способношћу истакну међу себи равнима у нади да ће њихово одрицање једног дана бити вишеструко награђено. У Сарају су стицали темељно муслиманско-турско образовање и сви њихови учитељи су били Турци муслимани. За њих, као и за династију, свети рат је био највиши идеал, нека врста идеологије која их сједињује. У сваком случају потурчењаци су давали Царству најбоље званичнике и одану војску.⁷³

Пракса девширме почела је постепено да се напушта током 17. века (последњи познати помен је са почетка 18. века, 1705. године).⁷⁴ Захваљујући строгој селекцији која је спровођена младићи су достигали највише положаје. Робови хришћанског порекла чинили су језгро османске војске, високог каомандног кадра какав је био и велики везир Мехмед-паша Соколовић (1505-1579), султанов кул, Србин из Босне, који је досегао до позиције великог везира (председник владе) у Османском царству. Иако преобращен на ислам и искрено веран новој религији, није ниједног тренутка заборављао своје порекло, што је показао својом попустљивом политиком према Србима. Његовом заслугом обновљена је Пећка патријаршија, на чијем је челу усталичио рођеног брата Макарија.

Мехмед-паша Соколовић је, слажу се и турски и европски историчари, оставио неизбрисив траг у историји Османске царевине. Погинуо је тра-

72 *Београд и Србија у сјисима француских савременика*, 276.

73 Самарцић, *Турци*, 37.

74 *Историја*, 206.

гично, као жртва политичке завере, од руке једног дервиша који му је пореклом био земљак из Босне. Било је то у 74. години његовог живота. Сигурно у право време, да не би видео почетак наглог пропадања империје, у чијем је стварању моћи и сам учествовао, а над којом су се последњих неколико година његова живота надвијали тамни облаци, најављујући царевање свега онога против чега се свим силама борио - мита, корупције и владавину харема империјом.

Имајући у види све унапред наведене намете и обавезе хришћана, које су морали да плаћају и извршавају, не можемо ни у ком погледу говорити да је положај хришћанске раје био повољан. Под налетом непријатеља и његовим доласком на нашу територију хришћани мењају, стихијски, свој начин живота, навике, обичаје, а покорено становништво бива приморано да се повинује захтевима Османлија.

Списак извора и литературе

Објављени извори

Евлија Џељеби, *Putopis*, Odlomci o jugoslovenkim zemljama, preveo, uvod i komentar napisao Nazim Šabanović, Sarajevo 1967, 1-682.

Константин Михаиловић из Островице, *Јаничарове усјомене или Турска хроника*, /превод и предговор Ђорђе Живановић/, Споменик САНУ CVII, Одељење друштвених наука, нова серија 9, Београд 1959.

Београд и Србија у сјисима француских савременика, приредио Радован Самарцић, Београд 1961.

Литература

Александар Фотић, *Два ђрилоја из историје Срема 1687. године*, /У:/ Зборник за оријенталне студије 1, уредник Радован Самарцић, САНУ, Београд 1992, стр. 139-146.

Бранислав Ђурђевић, Милан Васић, *Југословенске земље под ђурском влашћу до краја XIII века*, приредио Раде Михаљчић, Источно Сарајево.

Душанка Бојанић, *Ниш до великој рајиа 1683. године*, /У:/ Историја Ниша I, Ниш 1983, стр. 107-169.

Ема Миљковић, *Ваљево крај у ђрвим деценијама ђурске власћи*, /У:/ Ваљево – постанак и развој градског средишта, Ваљево 1994, стр. 152-162.

Ема Миљковић, *Смедеревски санџак 1476-1560. Земља – Насеља – Сјановништво*, Београд 2004.

- Ема Миљковић, *Турски феудални систем на Балкану у првом веку турске владавине*, /У:/ Насеља и становништво области Бранковића 1455. године, САНУ, Београд 2001.
- Ема Миљковић, *Турски феудални систем на Балкану у првом веку турске владавине*, /У:/ Насеља и становништво области Бранковића 1455. године, САНУ, Београд 2001, 533-547.
- Историја Османског царства*, приредио Роберт Мантран, Београд 2002.
- Олга Зиројевић, *Први векови турске владавине*, /У:/ Косово и Метохија у српској историји, Београд 1989.
- Olga Zirojević, *Srbija pod turskom vlašću 1459-1804*, Novi Pazar 1995.
- Радмила Тричковић, *У сусрет најтежим искушењима: XVII век*, /У:/ Косово и Метохија у српској историји, Београд 1989, стр. 115-124.
- Радован Самарцић, *Мехмед Соколовић*, Београд 1971.
- Радован Самарцић, *Турци у српској историји*, /У:/ Зборник за оријенталне студије 1, уредник Радован Самарцић, САНУ, Београд 1992, стр. 19-38.
- Халил Иналцик, *Османско царство: класично доба 1300-1600*, Београд 2003.

Milena Žikić

Faculty of Pharmacy, Novi Sad
Department of General Education Sciences
milnazikic85@gmail.com

THE POSITION OF THE CHRISTIAN PEOPLE UNDER THE OTTOMAN RULE

Summary

By studying the position of the Christian people under Ottoman rule, we wanted to give as complete an insight as possible into their position, as well as their role in the Ottoman Empire. It is clear that the expansion of the Ottoman Empire caused a change in the way of life, as well as the status of the population. The Serbs found themselves in such a huge and strong Empire, who, after the extinction of the last hope for a free life, faced numerous troubles and fiscal obligations. It is often pointed out that the Ottomans, skillfully using their maxim to rule the conquered area for as long as possible, managed to extract the maximum tax from the conquered Christian people and cut it as realistically as possible. Four groups of taxes speak about the obligations of the people towards the Ottoman state: ordinary monetary obligation, agricultural-production obligation; free and extraordinary obligation, to which this work is dedicated.

Keywords: *people, fiscal obligations (đizja, ispendža, desetak, salarija, baduhava, devširma, avarizi divanije and tekjalifi urfije).*